

Entre unitat i confrontació? La colònia grega d'Egipte des de finals del segle XIX fins al període d'entreguerres¹

*Between unity and confrontation?
The Greek community of Egypt since the late 19th century
until the interwar period*

Nikólaos Alexis
Doctorand en Història
Universitat de Creta

Article rebut: 30 d'octubre del 2023
Sol·licitud de revisió: 1 de novembre del 2023
Article acceptat: 20 de novembre del 2023

Alexis, Nikólaos. 2023. Al llindar entre unificació i divisió? La colònia grega d'Egipte des de finals del segle XIX fins al període d'entreguerres. *Aérides* 4, pàgs. 17 - 29.

Resum: El present article s'ocupa de la colònia grega d'Egipte durant el període 1882-1922, centrant-se, resumidament, en tres paràmetres que ha tractat la bibliografia al respecte. Es tracta de: a) la configuració i el funcionament de les comunitats gregues, b) la relació de la colònia amb la població nativa i les autoritats britàniques, c) l'activitat econòmica dels grecs de la colònia. En tots tres casos es posa èmfasi, d'una banda, en les contradiccions que van sorgir dins de la colònia, i d'una altra, en el seu esforç de readaptació a un entorn canviant, amb el propòsit de mostrar aspectes de la història de la diàspora grega que hom tendeix a subestimar en el marc de les seves representacions contemporànies dins de l'esfera pública.

Paraules clau: colònia, diàspora, Grècia, Egipte, control britànic, nacionalisme egipci, manufactura cigarrera, història social

Abstract: This paper deals with the Greek community in Egypt during the period 1882-1922, focusing briefly on three parameters that have concerned the relevant bibliography. It is about a) the configuration and the functioning of the Greek communities, b) the relationship of the colony with the native population and the British Authorities, c) the economic activity of the Greeks of the colony. In all three cases emphasis is given on the one hand to the contradictions that arouse within the colony and on the other to its attempt to readjust itself to a changing environment, with the aim of highlighting aspects of the history of the Greek diaspora that tend to be underestimated on the context of its contemporary representations in the public sphere.

Keywords: colony, diaspora, Greece, Egypt, British control, Egyptian nationalism, cigar manufacturing, social history

¹ El present article ha estat elaborat durant la preparació de la meua tesi doctoral, finançada per la Fundació Grega d'Investigació i Innovació (Hellenic Foundation for Research and Innovation), en l'àmbit de la «3a convocatòria de beques per a doctorands» (núm. de beca: 5915).

1. Introducció

Fins a mitjan segle XX Egipte constituïa un país de dilatada presència per a la diàspora grega.² La gradual disminució del nombre d'«egipcïotes» s'inicià a finals del període d'entreguerres, continuà a inicis del període post-bèl·lic i s'intensificà durant el govern de Gamal Abdel Nasser. Com ha recalcat l'estudi d'Ànguelos Dalakhanis (2010),³ la partida, especialment durant la seqüela de la Segona Guerra Mundial, tenia, entre altres objectius, descongestionar la colònia d'una part de la població que s'havia topat amb el fantasma de la desocupació. L'allunyament d'Egipte i la reorientació cap a destinacions com Grècia o Austràlia es van iniciar sobre la base d'un pla organitzat en el qual havien col·laborat els dirigents de la colònia, l'Estat grec i organismes internacionals.

La retirada dels egipcïotes del país del Nil no va deixar de veure's afectada, conseqüentment, per l'estratificació social i per les relacions de poder que s'havien format dins la colònia: un fet que ens ve a recordar que les condicions històriques reals sovint difereixen de les representacions simplificadores o idealitzades del passat. En el cas de l'hel·lenisme de la diàspora, les tendències vers la idealització van lligades a la infravaloració o l'ocultació dels aspectes menys «grats» de la seva història, com l'estratificació social i les desigualtats al si de les colònies, els conflictes polítics i socials, o fins i tot les activitats il·legals i la delinqüència dels connaturals.⁴ Pel que fa al cas d'Egipte, on la colònia grega havia actuat en un entorn colonial, se subestima a més a més el paper de l'hel·lenisme de la diàspora en la xarxa establerta de relacions de poder i d'explotació, així com la interacció dels grecs de la colònia amb els egipcis, que sovint tractaven com a inferiors.

Pot ser que aquests paràmetres resultin secundaris per al públic general i que siguin deixades de banda per les lectures hegemòniques del passat; tanmateix, no deixen indiferent la investigació històrica contemporània, un fet que es reflecteix en un seguit d'estudis, tant de publicats com d'inèdits.⁵ Considero, doncs, que un tractament de l'hel·lenisme egipci com el que ve tot seguit cal que tingui en compte també aquesta mena de consideracions. Al cap i a la fi, la projecció de les experiències menys «grates» no

² Per a una breu referència a l'evolució de la historiografia pel que fa a la diàspora, vegeu Baghdiantz McCabe 2010, 193-210. Els grecs fan servir sovint la denominació *αἰγυπτιώτες* per als habitants d'Egipte d'origen grec. A Egipte continuen habitant grecs fins avui, però el seu nombre és molt menor del que fou en el passat.

³ I, més extensament, Dalakhanis 2015. La tesi doctoral d'Anastàssios Anastassiou (2020, 44) sosté que el declivi de la colònia grega va estar directament travada amb l'abolició del règim de les Capitulacions (vegeu tot seguit) que es va decidir en 1937 i es va materialitzar en el següent període.

⁴ A tall d'exemple, Marios Papakyriakou 2014, 14 i 75.

⁵ Paràmetres com ara les desigualtats interiors i la relació de la colònia grega amb l'entorn colonial més ampli han inspirat també determinades tesis doctorals realitzades al llarg de la darrera dècada, com ara Papakyriakou 2014 i Sugiultzoglou 2018.

invalida el llegat de la diàspora a la vida social, econòmica i cultural de Grècia, un llegat que ha quedat gravat en l'espai de les ciutats gregues contemporànies.⁶

El present article intenta tractar sobre determinades qüestions relatives a l'organització de la colònia grega, la seva interacció amb l'entorn i la seva activació econòmica, centrant-se principalment en el període del domini britànic d'Egipte, primer indirecte i després directe (1882-1922). Tal com demostrarem, la colònia grega va fer front a múltiples tensions en el curs del temps, d'una banda a causa de l'esforç constant per establir els seus límits,⁷ de l'altra per raó de les confrontacions temporals creades per les desigualtats internes i per la lluita pel repartiment del poder. Durant el període examinat, Egipte va passar per diferents graus de control colonial i, per extensió, per redistribucions de la força entre els diferents pols de poder que interactuaven amb la colònia.⁸ Funcionant en aquestes condicions, a les comunitats que va conformar l'hel·lenisme de la diàspora se'ls demanava, a més a més, que alineessin els seus objectius amb les pretensions que establí el mateix Estat grec, que en part pretenien representar, i en part substituir.

2. Qüestions d'organització social

L'1 d'abril de 1911, el cònsol general Khristos Mitsópulos partia d'Alexandria entre aclamacions de milers de membres de la colònia que s'havien reunit per acomiadar-lo.⁹ El fet que el govern grec el requerís va ser el resultat de la seva confrontació amb els dirigents de la Comunitat Grega d'Alexandria, que veia amb desconfiança el seu esforç per conformar una unió de les societats i associacions gregues de la ciutat, unió que volia estendre més endavant fins a incloure-hi tot l'hel·lenisme d'Egipte. Una gran part dels grecs d'Alexandria, provinents principalment de les capes mitjanes i baixes, havia abraçat aquest projecte.¹⁰

Els esdeveniments també van atraure l'interès dels diaris atenesos, que es van ocupar, potser per primera vegada amb tal grau d'atenció, de l'hel·lenisme d'Egipte. Mentre *Acròpolis* va mantenir una postura crítica amb l'ambaixador, diaris com *Embrós* [Endavant] i *Skrip* van lloar el seu esforç i van blasmar el funcionament conflictiu de la Comunitat

⁶ En una ressenya al llibre d'Ànguelos Dalakhanis, Khristos Khatziiosif (2016) assenyala la dificultat de posar en dubte els esquemes acceptats sobre l'hel·lenisme egipciota. La tesi doctoral de Khristos Khatziiosif (1980) fou de les primeres que es van centrar en la colònia grega d'Egipte, posant èmfasi en el període primerenc de la seva constitució i funcionament.

⁷ Ací ens referim: a) als seus límits «naturals», és a dir, a la definició dels membres de la Comunitat i, per extensió, la distinció de què es considera grec i què no; i b) als límits de la seva força política des del moment que es trobava en un territori estranger i hi actuava.

⁸ Fins a 1914 la dominació britànica era indirecta, mentre que en 1914 Gran Bretanya va prendre oficialment Egipte a l'imperi otomà i el va transformar en un protectorat.

⁹ «L'apoteòsica retirada de Mitsópulos – El carruatge arrossegat pel poble», diari *Takhidromos* [Correu], 2/15 d'abril, 1911. Per a una referència als fets, vegeu també Papakyriakou 2014, 332-335.

¹⁰ A tall d'exemple, «La retirada d'avui del sr. Mitsópulos – La concentració del poble d'ahir», diari *Takhidromos* [Correu], 1/14 d'abril, 1911.

d'Alexandria.¹¹ D'acord amb els seus articles, alguns dels quals procedien de corresponsals a Egipte, el control de la Comunitat el monopolitzava una elit de pocs membres que havia exclòs dels càrrecs administratius i del repartiment dels recursos disponibles la gran majoria de grecs de la ciutat. Sostenien, de fet, que aquella situació concreta comportava una ruptura imminent, que el projecte de l'ambaixador per a la unió de les associacions probablement podria evitar.¹²

Encara que consideréssim que aquestes acusacions eren exagerades, revelen la qüestió existent de la divergència entre els límits de les comunitats gregues i els de la colònia. Les comunitats s'havien conformat fonamentalment a mitjan segle XIX, en un període durant el qual els habitants d'Egipte que es podien definir (encara de manera condicional) com a grecs sumaven uns quants milers i es trobaven sota la influència del patriarcat d'Alexandria. La imprecisió dels límits entre la definició religiosa i la nacional-ètnica durant aquell període es va plasmar també en la seva denominació, amb l'exemple característic de la Comunitat Ortodoxa Greco-egípcia d'Alexandria, que fou la primera que es va constituir, el 1843.¹³

A partir de la dècada de 1860, quan s'observa la florida del comerç del cotó egipci, començà a augmentar el nombre de grecs que s'establien en el país del Nil (Kitroeff 1989, 11). Conseqüentment, també va sorgir la qüestió de la interconnexió d'aquestes noves poblacions amb les comunitats existents, les quals, d'altra banda, adquirien gradualment un caràcter més netament nacional. Un pas decisiu vers l'«hel·lenització» va ser el seu canvi de denominació, que es va iniciar pocs anys després de l'ocupació d'Egipte pels britànics (1882). La primera que va canviar de nom va ser la que ja el 1888 s'anomenava «Comunitat Grega d'Alexandria», mentre que el procés es va completar el 1904 amb la Comunitat Grega del Caire.¹⁴

¹¹ *Embrós* [Endavant] enceta el 9 d'abril del 1911 la publicació d'una sèrie d'articles de corresponsal d'Alexandria, que apareixen signats amb el pseudònim D. Afrikanós. A tall de suggeriment: «L'hel·lenisme egipci – la reacció contra la unió», diari *Embrós*, 9 d'abril del 1911. A tall de suggeriment, de *Scrip*: «Qüestions del dia... s'ha fet públic», diari *Scrip*, 3 d'abril del 1911. La informació sobre la postura del diari *Acròpolis* en l'article «L'escàndol d'Egipte – La guerra contra l'artífex de la unió dels grecs», diari *Scrip*, 3 d'abril del 1911. (*Scrip*, que havia aparegut en 1893 com a publicació setmanal de caràcter satíric, a partir de 1893 esdevingué diari, de tendència monàrquica i antivenizelista, enfrontat a *Embrós*, de tendència liberal, com ho era, en essència, *Acròpolis*. N. del t.).

¹² «La tempesta a Alexandria», diari *Scrip*, 6 d'abril del 1911. El diari *Scrip* hi parla d'una escletxa entre els «aristocràtics» i els «democràtics». Segons Papakyriakou (2014, 332) els problemes que reproduïx la premsa atenesa els havia reportat també el mateix Mitsópulos en una extensa carta que envià el 21 de març del 1911 al ministeri grec.

¹³ A tall d'exemple sobre aquests processos, vegeu Alexander Kitroeff (1989, 14 ss.). El terme *Él·linas* [grec] s'hi utilitza amb una certa precaució, en la mesura que no sempre queda clara la definició d'aquestes poblacions pel que fa a la identitat nacional.

¹⁴ La comunitat d'Alexandria va designar com a protector oficial seu el cònsol grec. A tall d'exemple sobre aquests processos, Kitroeff 1989, 15 ss.

L'«hel·lenització» de les comunitats va deixar més clars els seus objectius ideològics i polítics, connectant-les indirectament amb els objectius de l'Estat grec. Encara que teòricament l'activitat d'aquestes institucions es limitava a activitats solidàries i filantròpiques, en la pràctica, tal com s'ha observat, pretenien suplir les institucions estatals (Kitroeff 1989, 145). Les competències que assumien a fi de cobrir les necessitats de la població de la colònia (principalment ensenyament i assistència) els proporcionaven una important força negociadora davant les Autoritats i alimentaven les expectatives d'una millora del seu paper polític. Constitueix un exemple característic la intervenció de la Comunitat d'Alexandria en solventar la qüestió del descans dominical, que ultrapassava els límits de les seves competències formals. La proposta que presentà va ser criticada com a desavantatjosa per als empleats ortodoxos d'Alexandria i va intensificar el conflicte amb el consolat, constituint un pas important cap a la crisi que va conduir a la retirada de Mitsópulos.¹⁵

Pel que fa a la qüestió de l'exclusió dels «plebeus» que plantejaven els diaris atenesos,¹⁶ se'n poden situar els fonaments en el mateix ordenament de la Comunitat d'Alexandria. L'estipulació del pagament obligatori d'una aportació anual actuava de manera dissuasòria de cara a la participació de les capes socials inferiors. Així mateix, en el marc d'una pràctica que no era inusual en les associacions gregues de l'època, es preveia el dret dels membres a adquirir més d'un vot en funció de la quantia de les aportacions que paguessin (El Shawadfy 2009, 71). Conseqüentment, l'elit estava en situació de treure partit dels seus recursos per tal d'assegurar-se l'apropiació dels càrrecs administratius i, per extensió, de mantenir i augmentar el capital polític que obtenia de l'exercici de l'administració.

Pel que fa a la manca de solidaritat de la Comunitat i a la privació als connaturals de prestacions que necessitaven, no podem saber l'extensió i la profunditat d'aquests fenòmens.¹⁷ És obvi, tanmateix, que una gran part de la població de la colònia es movia entre l'acceptació i el rebuig, al marge o fora de les comunitats. Aquest fet es plasmava també en l'espai, per tal com, per oposició a l'elit que estava concentrada en els barris notables, una gran part de la colònia habitava lluny dels punts que la comunitat escollia per a desenvolupar les seves activitats.¹⁸

¹⁵ «L'hel·lenisme egipci – el projecte de Mitsópulos», diari *Embrós*, 18 d'abril del 1911.

¹⁶ «La tempesta a Alexandria», diari *Scrip*, 6 d'abril del 1911.

¹⁷ És definitori un succeït que invoca el diari *Embrós*, segons el qual la Comunitat d'Alexandria no havia assistit una dona sense recursos que no podia enterrar el seu fill: «L'hel·lenisme egipci – el pla de Mitsópulos», diari *Embrós*, 16 d'abril del 1911.

¹⁸ Criticant la Comunitat per la insuficient cobertura per part seva de les necessitats educatives, el diari *Scrip* reporta l'absència d'escoles a les zones perifèriques i als suburbis, és a dir, els barris populars on vivien els pobres: «L'escàndol d'Egipte – la dissolució de l'hel·lenisme i l'anihilament de Mitsópulos», diari *Scrip*, 24 d'abril del 1911.

3. La colònia grega, els britànics i els egipcis

La imatge d'una colònia grega no homogènia es troba també en l'obra – sobre la qual tant s'ha parlat – de qui va estar al capdavant del comissariat anglès, Lord Cromer, que es va editar més o menys tres anys abans dels esdeveniments del 1911. La distinció entre l'elit i les capes inferiors (low-class Greeks) no hi defineix només una diferent posició social, sinó que hi afegeix maneres de pensar i comportaments discernibles. Els membres de les elits es presenten com «actius i respectables» grecs, mentre que els de les capes inferiors es lliuren sovint, segons Cromer (1916, 250-251), a activitats il·legals o bé reprotxables, com ara la usura i la venda d'alcohol.

Aquesta divisió a penes si es mitiga, quant a les impressions, per la breu referència de l'autor als nombrosos petits comerciants grecs que mereixen respecte. D'una banda simplifica una realitat complexa i d'una altra suggereix una predisposició de les autoritats britàniques a enfrontar de diferent manera aquests dos subtotals de població. Si per a l'elit de la colònia s'obria la perspectiva de l'osmosi i de la negociació amb les forces colonials, per a la resta l'exclusió de les institucions de la colònia es complementava per un sentiment més general d'inseguretat pel que fa a l'actitud de les autoritats estatals en contra d'ella.

La relació de la colònia amb les autoritats britàniques ha estat tema de prou estudis. Percepcions més velles, que suposaven que els egipcies benestants funcionaven com a esbirros dels anglesos, no es consideren ja suficients, en tant que queda sotmesa a revisió també la postura de Stratis Tsirkas, segons la qual els anglesos tenien sobretot el suport de la porció dels grecs urbans nouvinguts que s'havien instal·lat a Egipte després de la dècada del 1860 (Kazamias 2014, 254-255). Segons la darrera anàlisi d'Aléxandros Kazamias, la postura de la comunitat davant del règim colonial comprenia tres dimensions, la col·laboració, la negociació i la resistència (*collaboration, negotiation, resistance*). Mentre que aquests comportaments van ser impulsats de base per discretes porcions de l'elit, van emergir també en un seguiment temporal, influenciades pel canvi de les condicions amb el pas del temps (Kazamias 2014, 259 ss).

L'oposició contra les autoritats britàniques anava lligada al propòsit d'aquestes d'anul·lar el règim de les Capitulacions, és a dir, el règim especial de privilegi de què gaudien els estrangers, de base súbdits europeus de l'imperi otomà, quant a l'ús fiscal i legal (Kazamias 2014, 270). Els britànics, de fet, van imposar determinades regulacions relatives a l'activació econòmica dels súbdits estrangers i van estendre a aquests l'impost sobre patrimoni immoble, però no van poder dur a terme canvis importants més enllà d'això (Kitroeff 2021, 81 ss.). Si prenem en consideració que aquestes reformes s'havien realitzat, més o menys, amb l'adveniment del nou segle, es reforça la nostra impressió que, durant el període en què Cromer va escriure el seu llibre, la negociació era la dimensió dominant de les tres que hem mencionat. Més enllà del fet que aquesta contenia elements de les altres dues tendències, testimoniava alhora una continuada necessitat i esforç de l'elit de la colònia a readaptar-se a les noves condicions.

Quan el periodista grec Vlassis Gavriilidis escrivia (1921, 97) sobre les seves impressions d'Egipte, exaltava precisament l'adaptabilitat dels connaturals a les condicions canviants. També expressava, tanmateix, una angoixa per la seva posició futura a Egipte, en la mesura que la concentració de la seva activitat en els sectors secundari i terciari era una elecció arriscada i fàcilment podien perdre la seva preeminència. Aquesta angoixa, que hom també troba, amb variants, en altres textos, no manca de relació amb la percepció més general per la intel·lectualitat grega de la posició de l'hel·lenisme a Egipte, d'acord amb la qual la seva presència contribuïa al progrés i la civilització del país i dels habitants.¹⁹ En el marc, certament, de la percepció llavors dominant sobre la marxa evolutiva de les nacions i de les civilitzacions, el desenvolupament dels nadius creava el perill d'un futur bandejament de l'element grec. La visió menyspreativa que tenien els grecs dels egipcis, sobretot dels *fallahin* (camperols), sembla tenir-hi una funció tranquil·litzadora. La seva manera de pensar es percebia com un factor d'alentiment per al progrés, fet que també es desprèn de referències dels diaris grecs desvaloritzadores per a aquests.²⁰

Els connaturals prenen la gran massa dels egipcis per inferior, *arapades*, com els anomenaven (Kitroeff 2021, 209). Hi havia també, és clar, determinats egipcies cultes, com Ioannis Guikas i Petros Magnis, que enfrontaven críticament el règim colonial i per extensió tenien una disposició més positiva vers la població nativa (Kazamias 2014, 273-274). Si durant les primeres dècades del s. XX tals percepcions podien presentar-se com a excepció, el desenvolupament gradual del nacionalisme egipci els va conferir una gravetat en continu creixement. Especialment després de la independització, sota condicions, d'Egipte en 1922, esdevingué més imperatiu per al costat grec crear conductes de comunicació i reconfigurar el seu discurs sobre el seu paper al país i la relació amb els egipcis. L'obra d'Athanàssios Politis ve més aviat a condensar i augmentar anteriors percepcions esparses sobre el paper dels grecs al país del Nil, mantenint, tanmateix, l'èmfasi en el paper d'avantguarda del grec, que de manera estable excel·leix davant dels egipcis (Politis 1930, 6-48). La «col·laboració» amb els nadius però també amb els súbdits de les altres nacions continuà, doncs, constituint una aposta, plantejant un necessari retrocés en una conjuntura en la qual el bandejament econòmic de la colònia constituïa una possibilitat versemblant.²¹

Retornant a la divisió de la població grega per Cromer podem observar que aquesta contenia una dimensió que es referia a la distinció entre centre i camp. Situava els grecs «respectables» a Alexandria, mentre que les capes inferiors que blasmava estaven

¹⁹ Un redactor del diari *Embrós* havia expressat també una preocupació semblant pel desenvolupament dels egipcis anys abans: «De la terra d'Egipte: el lloc, els nostres connaturals», diari *Embrós*, 7 de novembre del 1897. En general no se'n desprèn cap distinció entre les percepcions dels egipcies i dels habitants de l'Estat grec, en la mesura en què ambdós consideraven que servien un pla nacional comú.

²⁰ Més extensament, sobre la consideració dels *fellahin* i més àmpliament dels habitants d'Orient, vegeu Sugiultzoglou 2018, 38 ss. A tall d'exemple, un dels articles que es refereixen a la «brutícia» dels *fellahin*: «El final d'un enemic», diari *Embrós*, 5 de setembre del 1903.

²¹ Arístarkhos Avramidis (1934, 25 ss. i 55) proposa d'una banda la solidaritat entre les empreses gregues i d'altra la col·laboració econòmica amb la població autòctona i amb els estrangers.

formades per petits comerciants esparsos fins i tot als pobles més petits (Cromer 1916, 251). Una porció més aviat important de la població, els grecs no benestants que habitaven als grans centres urbans, es trobaven quasi absents en aquesta descripció de l'element grec. D'aquests, bastants habitaven a les bandes més degradades de les ciutats, de vegades juntament amb les poblacions aràbigues i no en la banda europaitzada del Caire i d'Alexandria, que sovint nodreixen les representacions de la diàspora cosmopolita (Papakyriakou 2014, 78).

L'esforç dels grecs per accentuar les seves proximitat i familiaritat vers els egipcis en el període d'entreguerres, com es va expressar per exemple amb l'obra d'Athanàssios Politis, prengué la forma d'una resposta a Cromer, donant preferència a restablir la fama dels petits comerciants i prestamistes grecs del camp egipci. L'interior d'Egipte es mostrà com l'àmbit d'osmosi de grecs i egipcis per excel·lència, l'espai en el qual, d'acord amb l'esquema de Politis (1930, 6-48), els grecs, avanguardia de la civilització, materialitzaven la seva obra. Tanmateix, al mateix moment en què es reforçava la cosmovisió del comerciant que condueix el camperol egipci al progrés, l'osmosi entre les diferents nacionalitats a l'interior de les ciutats es degradava completament pel discurs dominant en en configuració. Sembla, doncs, que la discreta presència de l'hel·lenisme a les grans ciutats constituïa encara un important factor d'autodefinició per a l'hel·lenisme d'Egipte i la seva retirada suposava una tria difícil.

4. Treball i activitats econòmiques

En desembre del 1901 els cigarrers de l'empresari tabaquer N. Sussa van començar una vaga i van recloure la seva fàbrica en demanda de millors estipendis. Les autoritats egípcies decidiren procedir a la deportació de determinats cigarrers grecs que foren considerats caps de la vaga, fet que ocupà el diari atenés *Embrós* [*Endavant*]. En els seus articles se centrava en qüestions com ara la postura del cònsol, el qual considerà responsable de l'evolució dels esdeveniments, però també en el procés mateix de les autoritats egipcio-britàniques per expulsar els súbdits grecs.²²

La indústria grega del cigarret era en un important grau creació dels empresaris grecs, en la mesura en què el connatural tabaquer Néstoras Iannaklís fou el primer a produir el cigarret manufacturat preparat durant la dècada de 1860. Altres empresaris grecs van seguir el seu exemple, transformant el país del Nil en un gran exportador de cigarrets manufacturats d'alta qualitat, al mateix moment que els industrials tabaquers d'altres nacionalitats s'ocuparen de base en la producció de cigarrets més barats que es consumien en el mercat interior (Shechter 2006, 38 i 79). De les evolucions de la manufactura cigarrera egípcia s'aprofità també l'Estat grec, el qual amb l'establiment d'un acord comercial interestatal amb Egipte en 1883, va aconseguir trobar una sortida de mercat per a les grans

²² «La vaga dels cigarrers al Caire – telegrama al primer ministre», diari *Embrós*, 31 de desembre del 1901. «Els cigarrers a Egipte – protesta al govern», diari *Embrós*, 10 de gener del 1902.

quantitats de tabacs que es conreaven al seu territori després de l'anexió de Tessàlia. Sens dubte les autoritats gregues van assolir un gran èxit diplomàtic en 1890, en convèncer el govern egipci que prohibís el conreu de tabac al seu territori.²³

La manufactura cigarrera ocupava també un gran nombre de treballadors grecs, els quals d'acord amb algunes estimacions arribaven a 2.500 aproximadament durant el període de prosperitat del sector i constituïen, en conseqüència, el grup més gran de treballadors manuals dins de la colònia (Papakyriakou 2014, 76). La coexistència de treballadors i patrons grecs convertia a més a més la indústria cigarrera en un camp en potència més on manifestar-se les contradiccions socials que travessaven l'hel·lenisme egipciota. L'altra característica particular d'aquest sector tenia a veure amb la coexistència dels grecs amb treballadors d'altres grups nacionals, europeus i indígenes, que es plasmava en el desenvolupament d'accions comunes (Kitroeff 2021, 138).

Capseta de llauna de cigarrets egipcis de la marca Kyriazi Frères
Imatge: Wikimedia Commons

Durant la primera dècada del segle XX la societat egípcia, com també la grega, d'altra banda, havien hagut d'enfrontar-se amb una sèrie de canvis tecnològics que comportaren importants desequilibris en la quotidianitat i provocaren agitació en oficis que van sentir l'amenaça de la desocupació tecnològica. Els treballadors que s'ocupaven en la producció de cigarrets (cigarrers) constituïren un ofici que s'oposà sistemàticament a la introducció de màquines en el sector, adoptant fins i tot la pràctica de destruir aquests nous mitjans de producció.²⁴ Per bé que aquestes reaccions contribuïren a l'alentiment de la mecanització i van atorgar als cigarrers un lloc entre els caps del moviment obrer egipci, la importació massiva de màquines per a la manufactura de cigarrets en el ressò de la Primera Guerra Mundial va empènyer al capdavant bastants d'aquests a la desocupació (Beinin i Lockman 1988, 49 ss.; també Khuri-Makdisi 2010, 154-159). Després d'aquesta ona d'acceleració de la mecanització s'observa també el declivi gradual de la manufactura cigarrera de propietat grega a Egipte; bastants comerciants tabaquers connaturals havien ja previst traslladar una part de les seves activitats a altres països (Shechter 2006, 86-92, i 43 per a la posterior organització i mobilització dels cigarrers).

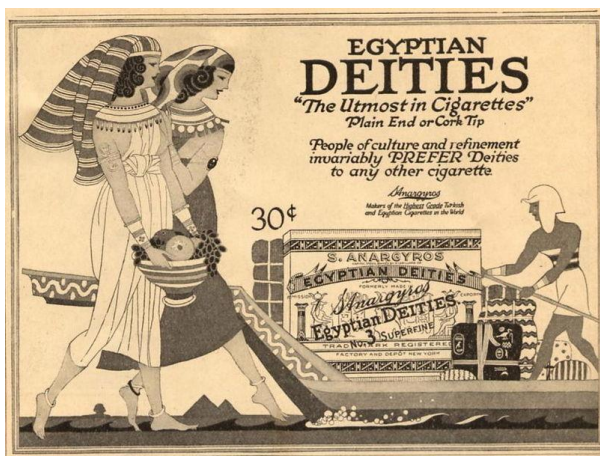
La manufactura de cigarrets constituïa un camp en el qual, d'acord amb Ilham Khuri-Makdisi (2010, 154), la coexistència dels treballadors grecs amb els que provenien d'altres nacionalitats contribuï a la configuració d'una cultura mediterrània de la protesta.

²³ A tall d'exemple: Arxiu Stéfanos Dragumis, Biblioteca Gennàdios, exp. 140 (Egipte-compromisos comercials).

²⁴ Per un breu report de les reaccions que es desenvoluparen en contra de la reforma tecnològica a Grècia i a Egipte, Alexis 2021, 77-100.

Tanmateix, mentre que la força de treball de la colònia es trobava de base concentrada en aquest sector, l'elit participava en una sèrie d'activitats empresarials que cobrien una part de la vida econòmica molt més gran que la que la presència numèrica de l'element grec podia suggerir. Mentre que els súbdits grecs, doncs, es trobaven quantitativament en l'1% aproximat de la població total del país, amb oscil·lacions per períodes, la seva contribució al comerç, a una sèrie de sectors industrials i al sector financer i creditici es multiplicava.²⁵

Els grecs d'Egipte s'havien dedicat al comerç ja des del s. XIX, principalment exportant cotó i altres cereals. D'aquestes activitats resultà una important acumulació de riquesa, la qual es plasmà, entre altres coses, en el benestar de les seves comunitats, però també en inversions i beneficències dins del territori de l'Estat grec. Malgrat les dificultats que creava la indiferència de les autoritats britàniques pel desenvolupament d'indústria a Egipte, va aprofitar els buits que hi havia per a invertir, a banda de la indústria tabaquera, en sectors com l'espinyolament de cotó, l'adobament, la manufactura de paper i el destil·lat (a tall d'exemple, Politis 1930, 161-211 i 258-304).

Publicitat als Estats Units dels cigarrets *Egyptian Deities*,
importats per S. Anargyros, d'origen grec.
Imatge: Wikimedia Commons

La presència de la colònia va ser important també per al desenvolupament de les activitats financeres i creditícies a Egipte. Aquest tingué èxit d'una banda mitjançant la implicació directa d'egipcies en fundacions bancàries del país, i d'altra mitjançant la facilitació de la penetració dels bancs grecs en l'economia egípcia. El Banc Nacional desenvolupà la seva activitat a través del Banc d'Orient, del qual era fundador i accionista principal, mentre que el Banc d'Atenes adquirí un important paper en els fluxos de capital entre Grècia i Egipte (Politis 1930, 226-241).

Certament important però també més difícil de definir fou l'activitat dels comerciants i propietaris d'establiments grecs més petits, els quals juntament amb els treballadors que ocupaven cobrien una part important de la població de la colònia (Kitroeff 1989, 126). Dedicats sovint al préstec als nadius, constituïren, com hem vist, l'epicentre del discurs sobre el paper civilitzador de l'hel·lenisme i alhora foren acusats d'implicació en una sèrie d'activitats il·legals com el contraban d'haixix, la usura i la venda il·legal d'alcohol. La seva actuació, al capdavant, es movia entre la mitificació i la realitat, en la mesura en què es considerava que ells desnaturalitzaven el model del grec àgil i fàcilment adaptable a les condicions canviants, com podia per exemple mostrar la seva supervivència com a prestamistes fins i tot després de la decisió de l'administració britànica de fundar un banc

²⁵ Aquesta referència es fa per aproximació i tenint en compte importants dificultats en la definició exacta dels grecs d'Egipte que es reporten sistemàticament a la bibliografia. Per exemple, Papakyriakou 2014, 10-13.

agrícola par al préstec als *fellahin* (Gavriilidis 1921, 98-99; Politis 1930, 35-44).²⁶ També en aquesta circumstància el tipus ideal del comerciant grec que actua a l'interior sembla, en qualsevol cas, recobrir la presència del propietari d'un establiment o de l'empleat de les grans ciutats egípcies, al qual Cromer (1916, 250-251) havia dedicat només una línia en la seva referència de dues pàgines als grecs d'Egipte.

5. A tall de conclusions.

Com ha intentat demostrar el present assaig hi ha sovint una distància entre les impressions que dominen i es reproduïen en la memòria col·lectiva i les qüestions o les problemàtiques que planteja la recerca històrica. L'establiment de ponts entre tots dos plans resta pendent en el cas de l'hel·lenisme de la diàspora a Egipte. La colònia grega, com es desprèn també de l'examen de determinats episodis que van arribar fins els diaris grecs i l'esfera pública grega, venia a enfrontar-se circumstancialment amb importants tensions internes, ja sia a causa de les desigualtats transversals a les seves institucions internes, les Comunitats, ja sia perquè tant al seu interior com al seu exterior hi havia diversos pols de força i la conservació dels equilibris no sempre es donava. També n'és una circumstància característica la diferenciació en les tàctiques que van triar les seves diferents porcions en la interrelació amb els britànics i el creixent moviment nacionalista egipci. Al capdavall sembla que aquest pluralisme, en tot cas, afavorí la readaptació a les condicions canviats, encara que a la llarga van haver-hi retrocessos graduals tant en la força econòmica com política de la colònia. Pel que fa, finalment, a les confrontacions entre treballadors i patrons, sembla que aquestes es van limitar a la manufactura de cigarrets, mentre que si hi hagué desavinences en altres sectors van ser d'intensitat més aviat petita.

Un altre punt important que planteja la bibliografia, i en el qual ens hem detingut, afecta la relació de la colònia grega amb la població nativa, a la qual calgué, si no un canvi en la seva essència, sí sens dubte un embelliment per part de la intel·lectualitat grega en la seva marxa cap al període d'entreguerres. Hem comprovat, tanmateix, que l'anàlisi de Cromer de les dues porcions de la colònia, discernibles pel que fa al seu mode de pensar, es reproduí en essència a l'obra de Politis, amb el resultat que el nou discurs sobre la relació de grecs i egipcis esdevingués apologetic i se centrés de base en el restabliment i en part l'heroificació dels petits comerciants prestamistes que actuaven a l'interior d'Egipte. En un pla més abstracte, el camp egipci constituí un espai «a pler» perquè es desenvolupés la civilització en procés, en la mesura en què s'hi trobaven els *fellahin* no prou civilitzats. Al capdavall aquest procés va produir a llarg termini un buit, el qual reclama i en part intenta ja cobrir, malgrat les dificultats, la recerca històrica actual. Això afecta, d'una banda, a l'activació de les capes mitjanes i inferiors de la colònia dins del teixit urbà, per a la interrelació de les quals amb la població nativa dels barris populars tinc la impressió que la historiografia no té encara prou respostes. La col·laboració que es va desenvolupar entre

²⁶ Papakyriakou (2014, 70) distingeix aquesta «adaptabilitat» dels grecs de l'aproximació real a la població nativa, que sembla manca.

grecs, nadius i europeus en àmbits de treball com la manufactura de cigarrets, se suposa que constitueix mostra d'una interrelació més general en la vida quotidiana i l'esfera pública, la qual a causa de limitacions investigadores i d'altra mena és difícil de verificar.

MATERIAL D'ARXIU I PREMSA

Arxiu Stéfanos Dragumis, Biblioteca Iennàdios, exp. 140 (Egipte-compromisos comercials).

Diari *Embrós* [Endavant]

Diari *Scrip*

Diari *Takhidromos* [Correu]

BIBLIOGRAFIA

Alexis, Nikos. 2021 = Αλέξης, Νίκος. «Από τη “φυσική εισαγωγή” της προόδου στην πολιτική των αποζημιώσεων: για μια εξέταση των αντιδράσεων στην τεχνολογία από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι τον Μεσοπόλεμο [De la “introducció natural” del progrés a la política de les indemnitzacions: per a una anàlisi de les reaccions a la tecnologia des dels principis del segle XX fins al període d'entreguerres]», *Τα Ιστορικά* 72: 77-100.

Anastassiou, Anastàssios. 2020 = Αναστασίου, Αναστάσιος. «Η ελληνική παροικία της Αιγύπτου πριν και μετά τον Β' παγκόσμιο Πόλεμο [La colònia grega d'Egipte abans i després de la Segona Guerra Mundial]». Tesi doctoral inèdita. Universitat Aristotèlica de Tessalònica.

Avramidis, Aristarkhos. 1934 = Αβραμίδης, Αρίσταρχος. *Μελέτη περί των εν Αιγύπτω ελληνικών οικονομικών συμφερόντων* *Estudi sobre els interessos econòmics grecs a Egipte*. Atenes: Themis.

Baghdiantz McCabe, Ina. 2010. «On the study of Diasporas», in Gelina Harlaftis, Nikos Karapidakis, Kostas Sbonias, Vaios Vaiopoulos (ed.), *The new ways of History: Developments in Historiography*. Londres i Nova York: I. B. Tauris Publishers.

Beinin, Joel i Zachary Lockman. 1988. *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam and the Egyptian Working Class, 1882-1954*. Londres: I. B. Tauris and Co Ltd.

Cromer, Evelyn Baring. 1916. *Modern Egypt*. Nova York: The Macmillan Company.

Dalakhanis, Ànguelos. 2010. Νταλαχάνης, Άγγελος «Μεταξύ παροικίας, μητρόπολης και διασποράς. Στρατηγικές μετανάστευσης για τους Έλληνες της Αιγύπτου [Entre colònia, metròpoli i diàspora. Estratègies d'emigració per als grecs d'Egipte]», *Μνήμων* 31: 187-214.

- . 2015 = Νταλαχάνης, Άγγελος. *Ακυβέρνητη παροικία. Οι Έλληνες στην Αίγυπτο από την κατάργηση των προνομίων στην έξοδο 1937-1962* [*Colònia a la deriva. Els grecs a Egipte des de l'abolició dels privilegis a l'èxode 1937-1962*]. Iràklío: Edicions Universitàries de Creta.
- El Shawadfy, Abd-El-Aal Mahmoud. 2009. *Ελληνοαιγυπτιακές πνευματικές σχέσεις στο 19^ο και στις αρχές 20^{ου} αιώνα, με βάση τις αρχειακές πηγές* [Relacions culturals hel·leno-egípcies en el segle XIX i principis dels XX, basades en les fonts d'arxiu]. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Ioànnina.
- Hadziiosif, Christos. 1980. *La colonie grecque en Egypte, 1833-1856*. Tesi doctoral. La Sorbona: Université de Paris IV.
- Hadziiosif, Christos. 2016 = Χατζιωσήφ, Χρήστος, «Αποδόμηση των προκατασκευασμένων, κοινά αποδεκτών σχημάτων [Deconstrucció dels esquemes preconstruïts, comunament acceptats]», *Χρόνος* 34.
- Kazamias, Alexander. 2014. «Cromer's Assault on "Internationalism": British Colonialism and the Greeks of Egypt, 1882-1907» in Anthony Gorman i Marilyn Booth (eds.), *The Long 1890s in Egypt: Colonial Quiescence, Subterranean Resistance*. Edimburg: Edinburgh University Press.
- Khuri-Makdisi, Ilham. 2010. *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860-1914*. Berkeley- Los Angeles- Londres: University of California Press.
- Kitroeff, Alexander. 1989. *The Greeks in Egypt 1919-1937: Ethnicity and Class*. Londres: Ithaka Press.
- Kitroeff, Aléxandros. 2021 = Κιτροέφ, Αλέξανδρος. *Οι Έλληνες και η διαμόρφωση της νεότερης Αιγύπτου* [Els grecs i la configuració de l'Egipte modern]. Traducció Argiris Papaspiriόpulos. Atenes: Edicions Papasotiriu.
- Papakyriakou, Marios, 2014. *Formulation and definitions of the Greek national ideology in colonial Egypt (1856-1919)*. Tesi doctoral. Berlín: Freie Universitat.
- Politis, Athanàsios. 1930 = Πολίτης Αθανάσιος. *Ο ελληνισμός και η νεωτέρα Αίγυπτος. Τόμ. 2: Συμβολή του ελληνισμού εις την ανάπτυξιν της νεωτέρας Αιγύπτου* [L'hel·lenisme i l'Egipte modern. Tom 2: Contribució de l'hel·lenisme al desenvolupament de l'Egipte modern]. Alexandria - Atenes: Gràmmata.
- Shechter, Relli. 2006. *Smoking, Culture and Economy in the Middle East: The Egyptian Tobacco Market 1850-2000*. Londres - Nova York: Tauris.
- Sugiultzoglu, Iràklitos. 2018. Σουγιουλτζόγλου, Ηράκλειτος. «Η "ελληνική" Αίγυπτος ως τόπος ιστορίας και μνήμης L'Egipte "grec" com a lloc d'història i memòria». Tesi doctoral inèdita. Universitat Pàndio de Ciències Socials i Polítiques.